

Explorarea creației literare a lui Nicolae Dabija sub aspectul polimorfismului

Alla Apopei*

DOI 10.56177/jhss.2.15.2024.art.3

Exploring the Literary Work of Nicolae Dabija from the Perspective of Polymorphism

Abstract:

This paper illustrates, through the analysis of concrete examples, the polymorphism of Nicolae Dabija's work, seen as an element of modernity in the creation of the writer from the Republic of Moldova, a generational leader of the poets of the 1970s, with a uninterrupted literary activity spanning 50 years. Elements such as intertextuality, overlapping stylistic layers, the coexistence of monologic and dialogic forms, the multitude of narrative voices, and the dyadic and triadic structure of Dabija's texts are analyzed, highlighting the versatility and the capacity of his creation to remain an ever-open work.

Keywords: polymorphism, intertextuality, hybrid text, post-literature, modernity

Operă literară a lui Nicolae Dabija, apreciată pentru varietatea tematică și stilistică, îl înfățișează pe autor în multiple ipostazele ale creației – poet, eseist, publicist, romancier, nuvelist și chiar pictor, realizând desene în creion pentru multe dintre poeziile sale. Această răsfrângere plenară în spațiul artei l-a determinat pe Grigore Vieru să îl considere „cea mai complexă personalitate culturală din Basarabia” (Dabija, 1997: 8). Experimentarea noilor forme caligramatice, intertextualitatea și intuiția pe care i-o deschide cel de-al „treilea ochi”, ca o viziune pentru viitor, îl plasează pe scriitorul cu o activitate literară neîntreruptă timp de mai bine de 50 de ani (1965–2021) în actualitate postmodernistă, constituind argumente solide pentru polimorfismul operei lui Nicolae Dabija.

Termenul *polimorfism* / *polimorfie* vine din limba greacă veche, acolo unde găsim etimologia multor cuvinte savante ce denumesc concepte științifice din varii domenii ale cunoașterii. În limba greacă veche, adjectivul πολυμορφός, -ov se traduce „cu multe forme, cu forme variate, conform volumului *Lexic grec și latin universal*, alcătuit de specialiștii în limbile clasice de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Mihaela Paraschiv, Marius Alexianu și Roxana-Gabriela Curcă. Cuvântul este compus din substantivul μορφή, -ης, care înseamnă *formă*,

* PhD Student, “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași, allaapopei@yahoo.com

stare, aspect, chiar *frumusețe*, și adjectivul *πολύς, πολλή, πολύ*, cu sensul de *mult, numeros*. Inițial, termenul a fost folosit în biologie și chimie, ca mai apoi să fie extins spre mai multe arii ale științei. În literatură, se referă la capacitatea unui text sau a unei opere literare de a putea fi interpretate în moduri multiple și variate. Conceptul indică faptul că o singură lucrare literară poate avea mai multe praguri semantice care permit abordarea și analiza din perspective diferite, în funcție de contextul cultural, istoric, social și personal al cititorului. Prin polimorfism înțelegem particularitatea de eterogenitate sau hibridizare a textului care are la bază tendința de fuzionare a diferitor elemente textuale care, în etapele anterioare postmodernismului, se manifestau autonom. Mai exact, același text prezintă aspecte diferite la nivelul structurii ideatice, registrului poetic și stilistic al operei. Așadar, configurația polimorfă a unui text literar, în special poetic, oferă o abordare mai deschisă și, totodată, mai complexă, printr-o interpretare mai suplă, reprezentând un indiciu al modernității operei, în sens general, care reflectă gradul de inovație a textului, multifuncționalitatea acestuia, dar și talentul scriitorului. Scrierile polimorfe deschid poarta post-literaturii prin punerea în evidență a interferențelor dintre domeniile conexe ale expresiei artistice prin natura diferită a elementelor alcătuitoare, făcând dificilă clasificarea de până acum în termenii teoriei literare.

Natura heteroclită a creației dabijiene, amestecul de genuri, de limbaje, multistratificarea stilistică, coabitarea monologicului cu dialogicul, citaționismul, toate aceste elemente reprezintă doar câteva aspecte care fac posibilă încadrarea operei autorului din stânga Prutului în criteriile literaturii actuale, evidențiind „originala ars combinatoria în poetica scrisului său”, după cum menționează Nina Corcinschi în teza sa de doctorat *Poezie și publicistică. Interferența limbajelor*. Analizând diversitatea limbajului în poezia și publicistica autorului, cercetătoarea demonstrează că „verbul dabijian propune prin «scenarii și limbaje» o interferență între poezie și publicistică și provoacă, prin colocvialitate, instanțele dialogale” (Corcinschi, 2008: 127).

Sub aspectul receptării literare, descoperim în scrierile lui Nicolae Dabija o țesătură stilistică multistratificată care îmbină lirismul cu elementele narative, dând naștere unor texte ce pot fi citite și interpretate din mai multe perspective – ca poeme de dragoste, meditații filozofice sau reflecții lingvistice, sociale și istorice (e.g. *Pe urmele lui Orfeu*, *Psalm*, *Doruri interzise*, *Poem*, *Aceste peisaje ale sufletului*, *Tema pentru acasă* etc.).

Refugiul în lumea ancestrală a mitului, a legendei și a baladelor este doar un prim semn al polimorfismului operei dabijiene, mitul oferind creatorului și receptorului creației sale multiple chei de interpretare. Ciclul scrierilor în proză și în versuri care are în centru mitul

lui Orfeu, creatorul artei sau „Poetul Poetilor”, cum îl numește Dabija în partea introductivă a volumului *Pe urmele lui Orfeu* (Dabija, 1983: 6), reprezintă o probă evidentă a polimorfismului creației autorului. Lucrarea îl înfățișează pe Nicolae Dabija drept un căutător fervent de ipostaze lirico-documentare, colindând plaiurile moldave pe urmele „părintelui poeziei” și „zeului singurătății”, care învinge forțele întunericului cu lira sa, sacrificându-și vanitatea în schimbul iubirii pentru Euridice, cea care îi hrănește aspirația pentru sublim și îl eternizează. Evocările eseistice ale primilor cărturari din literatura română sunt însoțite de portretizări rapide în creion și acuarelă – scriitorul fiind și un bun desenator, după cum am menționat deja, de incursiuni textuale care iau forma unor medalioane culturale și de descrieri poetice ale peisajului natural, precum cel de la Orheiul Vechi, pentru care Dabija, apelând la registrul dialogic, încearcă să găsească rădăcini comune cu numele personajului mitologic:

Acolo în preajma cetății tracice de la Butuceni am suprapus numele poetului și al localității, adesea confundându-se și amestecându-se... Și cu toate că lingviștii au constatat că etimologia denumirii așezării e ugro-fină, mă întrebam: oare Orhei – una din cele mai vechi așezări din Moldova – nu e numele poetului trac Orfeu, care în greaca veche se caligrafia Orphee, cu un sunet pierdut de rostirea generațiilor, de-a lung de secole?” (Dabija, 1990: 16).

Aceeași temă mitologică a creatorului artei lirice, care „îmblânzea fiarele, vindeca pe cei bolnavi, înmuia până și inima pietrelor, făcându-le să suspine”, o identificăm și în poezia *Orfeu*, cu o formă tectonică nouă, caligramatică, care contribuie la exprimarea mai profundă a emoțiilor eului prin sugerarea vizuală a forței creatorului care, prin arta sa, dărmă zidul:

Cum trece – se face, brusc, zi
În fiecare murmur și șopot –
umbra lui cade pe zid, și zi
dul
se
dă-
râ-
mă
cu zgomot! (Dabija, 2016: 53)

Interpretând opera lui Nicolae Dabija, care ne oferă multiple sensuri de decodare a mesajului său, criticul Mihai Cimpoi sesizează în aceste texte „aspectul dominant auctorial” (Cimpoi, Codreanu 2022: 28), numindu-l discurs „eseisticoprozopoematic al unui poet *despre* și *cu* alți poeți coborâtori din neamul lui Orfeu, cu rol ctitorial, întemeietor și continuator de Cultură” (Cimpoi, Codreanu: 2022: 29). Identifică și prezintă două „mari Teme” cu semnificații mitico-culturle: a lui Orfeu/

orfismului și a Cărții, văzută ca un *Liber Mundi*, interpretată ca *logos* primordial, ca hrisov purtător de memorie, de „dor” de rădăcini, de identitate, de limbă, de cuvânt ziditor și izbăvitor, adus de cronicari și de autorii noștri clasici. Semnificația cărții se decodează prin valoarea mesajului divin, arhetipal, pe care o descoperim și în poezia *Mi-e teamă de o carte*, din care redau următoarea strofă: „Parcă mă văd citind – în acea carte/ doar pân’ la mijloc orice poezie,/ știind ce-i scris, deodată, mai departe,/ cum dintr-un rând poemu-ntreg învie”. Este evident faptul că, pe lângă semnificația din simbolistica tradițională, textele lui Nicolae Dabija propun noi praguri de interpretare a *Cărții* ca act cultural, aducător de lumină și de adevăr, providențial pentru menirea scriitorului, dar și cu o încărcătură morală și religioasă, ca în poezia *Cronicarii*: „Sunt plini de el, ca soarele de-amieze/ poeții și aleșii istui plai,/cei care-au fost chemați ca să așeze/ CUVÂNTUL mai presus de grai”. Valoarea catarctică a *Cărții*, care prinde viață și ființează odată cu noi, ne însoțește pe parcursul existenței metamorfozându-ne, precum lira lui Orfeu în poezia *Și cărțile au suflet*: „Și cărțile au suflet:/ uneori/ le și auzi, în preajmă, cum respiră,/ cum plâng, cum râd cu tine, cum se miră/ și-ți fac din zile moarte – sărbători”. Astfel, polimorfismul creației literare a lui Nicolae Dabija, manifestat pe deplin în explorarea mitului lui Orfeu și al lui Euridice, primii îndrăgostiții ai omenirii, contribuie la înțelegerea „marii semnificații a legendei lui Orfeu”, după cum arată Mihai Cimpoi în eseu critic *Nicolae Dabija și umbrele modelatoare ale lui Orfeu*, care constă în a releva puterea artei, căci „Cântecul învinge moartea, iată una din marile semnificații ale acestei legend” (Dabija, 1983: 12). În această cheie interpretativă, creația lui Nicolae Dabija devine pentru cititor un text proteic și inovator, căci prin „recurgerea la baladesc întinde un arc voltaic de la Euridice din mitul orfic la Ana din legenda Meșterului Manole, arc al «tragismului existential» ce străbate întreaga poezie a lui Nicolae Dabija”, subliniază Mihai Cimpoi în studiul din lucrarea menționată (Cimpoi, Codreanu 2022: 59).

Exemplificarea polimorfismului poate continua cu aforismele poetice însoțite de desene și schițe în creion din ultima antologie a versurilor lui Dabija *Mulțumesc pentru că te iubesc*, apărută la Editura Bestseller în 2020, care evidențiază polimorfismul textelor prin deschiderea spre o interpretare ambiguă, stratificată, lăsându-i cititorului libertatea deciptării metaforelor și simbolurilor dabijiene, situate la granița dintre poezie și desen, cum sunt cele din *Poem*: „Doru mi-i de Dumneavoastră/ ca unui zid de o fereastră”, *Poezie*: „Precum un veac cu centrul în afara sa, / precum o secundă, în care încape Vecia, / precum un cer născocindu-și propria stea-/poezia” sau *Umbra* „Nu sunt singur/ cât umbra e cu mine”. Simbolul umbrei l-am găsit reiterat și la Ioana Pârvulescu, într-o viziune mai complexă, cu valențe ludice, psihologice și filosofice, în noul său roman *Aurul pisicii* (Pârvulescu, 2024: 12).

La o lectură atentă a operei lui Nicolae Dabija, constatăm că atât în poezie, cât și în eseurile sale, iar, în anii din urmă, și în proză, tehnica dialogică este cea preferată de autor în comunicarea cu cititorul. Toate dilemele existențiale și adevărurile esențiale – iubirea, divinitatea, timpul, arta, creatorul etc. – sunt explicate apelând la forma dialogată cu receptorul mesajului în nuvele și romane, în opera lirică convertindu-se într-un sinelocviu cu vocile sale interioare. Iscoditoarea întrebare *De ce?* este frecventă în textele lui Dabija și apare ca o invitație a cititorului la meditație, fiind impulsionat să iasă din starea anterioară, pentru a urca pe o altă treaptă a cunoașterii, să înțeleagă mai bine lumea din jurul său, relațiile cu ea, dar și pe cea interioară, pentru a atinge starea extatică care se obține prin purificare. Despre iubire și repetabilitatea ei, Nicolae Dabija polemizează cu cititorul prin intermediul instanțelor textuale din nuvelele sale din volumul *Prima dragoste e totdeauna ultima*, oferind o explicație mistică pentru forța primei iubiri, de natură divină, exonerându-l, totuși, pe scriitor de statutul de „autor monologist” al lui Bahtin, care deține autoritatea cunoașterii tuturor răspunsurilor:

– De ce?

– Pentru că prima dragoste e de la Dumnezeu, e darul pe care Cel de Sus ți-l face o dată în viață, o singură oară și pentru totdeauna, pe când celelalte iubiri, care te vor găsi sau pe care le vei găsi, vor veni de la tine, de la ceilalți... (Dabija, 2020: 69).

Parcurgând, alături de instanțele narrative, textura operei dabijiene, remarcăm modul în care dialogicul creează un spațiu de intersecție pentru multiplele paliere textuale, detaliate de cercetătoarea Aliona Grati în studiul său despre roman: „dialogul diferitelor tipuri de scriitură – scriitura scriitorului însuși, scriitura destinatarului (sau a personajului) și, în sfârșit, scriitura formată de contextul culturii actuale sau precedente” (Grati, 2009: 57).

În nuvela *Fratele meu de cruce, tătarul*, considerată de Mihai Cimpoi „cântecul de lebedă” al scriitorului, descoperim un alt text cu configurații polimorfe, care ilustrează elementul dialogic prin interogația personajului narator: „Doar atât. Să numesc amiciția noastră, dragoste a ei, dragoste a mea?”, care conturează iubirea ca temă principală a nuvelei, ce reprezintă trunchiul, din punct de vedere structural, de la care pleacă, precum ramurile unui copac, alte subiecte ale operei: statutul femeii, egalitatea cu bărbatul, familia, războiul, destinul, valorile etc. Prezentarea arborescentă a subiectului este completată de registrele care îmbină baladescul cu litania și pun „într-o structură contrapunctică mai multe voci naratoriale, aci tandre, blânde, bemolizate, aci aspre, dure, grave, în modul major” (Cimpoi, 2022: 51).

Intertextualitatea, această tehnică modernă care facilitează intrarea în dialog a textelor de natură diferită, constituie un indiciu clar al polimorfiei literare prin integrarea în același text a elementelor cu o

structură textuală variată (e.g. poezia cu proza, citatele, jurnalul etc.), care pot conține informații științifice, lingvistice, decupaje istorice, au variate registre stilistice, mai multe voci narrative etc. Numeroase opere ale lui Nicolae Dabija se disting prin intertextualitate, dar mă voi opri la romanul *Tema pentru acasă*, despre care Theodor Codreanu afirmă că îmbină „formula narativă tip ionic, cum ar zice d-l Manolescu, cu aceea dorică, dominantă, prin care bate neconținut suflul poeziei” (Theodor Codreanu, 2022: 195), și la poemul *Zburătorul* – capodopera poetului, în viziunea criticului de la Huși, menționat anterior.

Romanul *Tema pentru acasă* (2009), un „neanunțat înălțător poem cântat unei supreme iubiri, un fel de *Cântarea Cântărilor*, cum crede și Iulian Filip” (Tamazlăcaru, 2020: 128), apreciat de critici și de edituri drept „cel mai citit roman din spațiul românesc” poate fi interpretat fie ca o poveste de dragoste tragică, fie ca o cronică a suferinței și a rezistenței oamenilor în fața represiunii politice. La un alt nivel hermeneutic, este o meditație asupra memoriei și identității românilor din stânga Prutului, deportați în Siberia în perioada stalinistă. Elemente de intertextualitate ale operei se remarcă în prezența celor două voci narrative, prima autodiegetică, a copilului din orfelinatul Nadrecinoe, Ivan Ivanov-15, cea de-a doua heterodiegetică, prin convertirea aceluiași copil, găsit de tatăl său, protagonista romanului – Mihai Ulmu, în orfelinat, după moartea lui Stalin, care „se desprinde de sine și devine narator obiectiv, reconstituind viața părinților săi”, conform prezentării Elenei Tamazlăcaru în cercetarea sa. Citaționismul folosit ca prefață la fiecare capitol, aforismele atribuite personajelor, meditațiile filosofice ale lui Mendelstam (trimitere la numele poetului rus Osip Mandelstam) despre condiția umană în conversațiile eroului cu înțeleptul din gulagul siberian, „aurul spiritual” pentru supraviețuirea lui Mihai Ulmu, în viziunea cercetătoarei menționate, dar și digresiunile consacrate naturii cu valoare de document, inserarea în paginile romanului a informațiilor științifice, precum cea despre ultimul vorbitor al limbii iugrine, sunt alte exemple relevante pentru intertextualitatea romanului.

În *Zburătorul*, un poem-provocare pentru exegeți datorită interferențelor dintre genuri, situate la limita liricului și dramaticului, este „un text cu deschidere către alte texte, alte coduri, alte semne, în linii generale, textul fiind întruchiparea mai multor texte infinite care și-au pierdut originea” (Grati, 2009: 94), conform teoriei lui Barthes, citat de Aliona Grati în studiul său despre roman, la care am făcut trimitere anterior. Theodor Codreanu îl prezintă drept un poem dramatic, care ne surprinde prin „tonul ludic, mustind de ironie săgalnică, moldavă, cronicărească, de o suculență irezistibilă a verbului”, evidențiind clar faptul că „Tehnica intertextualității, împănată cu umor și simulare lingvistică, este evidentă” (Cimpoi, Codreanu: 2022: 182). Prezentarea critică a academicianului Mihai Cimpoi pentru acest poem al lui Nicolae

Dabija reprezintă un alt argument care susține polimorfismul operei scriitorului de peste Prut: „discursul mitopo(i)etic dabijian ia forme variate de lied, baladă, «blestem», eseu liricizat de poem epic sau dramatic extins” (Cimpoi, Codreanu 2022: 43).

Interpretarea operelor scrise de Nicolae Dabija se poate schimba în funcție de contextul social, istoric și cultural. De exemplu, în perioada de tranziție post-sovietică, poeziile sale au fost citite ca manifest al luptei pentru independență, în alte contexte sociale însă, aceleași scrieri pot fi receptate ca explorări ale condiției umane universale.

Receptivitatea la schimbare a lui Nicolae Dabija îl determină să se reinventeze continuu de la o etapă literară la alta, arătându-ne o deschidere impresionantă la nou, semnalată de academicianul Eugen Simion în studiul *Poezia e o bucuroasă tristețe*, dar și în prefață la volumul *Fotografurile de fulgere* al poetului, prezentându-l într-o postură literară complexă: „un elegiac împătimit, un melancolic luminos, deloc resenat, cu o mare disponibilitate retorică”, văzut de criticul din dreapta Prutului drept „un poet autentic din familia acelor remarcabili caligrafi care se adaptează cu ușurință mai multor stiluri și, la nevoie, își modifică fără dramatism temele” (Simion, 2023: 87). Iar Nina Corcinschi, la a cărei teză de doctorat am făcut deja trimitere, preocupată de conexiunile tematice și de structură între poezia și publicistica scriitorului, ajunge la concluzia că

Scenariile construite de N. Dabija găzduiesc o multitudine de voci ale emițătorului și diverse registre ale enunțării, corelând structura monologică a eseurilor din volumul *Pe urmele lui Orfeu* cu structura polifonică, dialogică a publicisticii de mai târziu (Corcinschi, 2008: 150).

Aceste aprecieri critice, dar și altele atestă faptul că polimorfismul textului lui Nicolae Dabija a determinat și un polimorfism al criticii de specialitate, identificată în metode, formule și limbaje diferite care compun aparatul critic al operei dabijiene și sugerează noi chei de lectură, mai dinamice și, poate, mai deschise, încurajând cititorul să înainteze în cunoașterea și decodificarea textului literar.

Exemplele și analizele expuse ne ajută să descoperim fără un efort prea mare polimorfia creației autorului ca element de modernitate a operei literare a lui Nicolae Dabija, atât prin construcția diadică și triadică a textelor, în sensul că un singur text dezvoltă structuri ale mai multor forme literare (e.g. elegie – meditație, baladă – elegie, doină – meditație, satiră – meditație, eseu – proză – poem etc.), cât și prin elementele de intertextualitate, conexiuni tematice și de structură, care pun în valoare polifonia creației dabijiene, fiind interpretată ca un joc al vocilor care își schimbă statutul și registrul în funcție de starea și intențiile artistice ale eului creator.

Constatăm, aşadar, că operele lui Nicolae Dabija rămân vii şi actuale având capacitatea de a înfrunta timpul, prin structura caracterizată de flexibilitate şi dinamism a textului polimorf. Scriitorul din stânga Prutului reuşeşte să rupă graniţele formale tradiţionale şi să inoveze tesătura scrierilor sale, pentru o explorare mai liberă a timpului, a spaţiului şi a varietăţii experienţelor umane, făcând din ele un reper important al literaturii române contemporane.

REFERINȚE:

- Cimpoi, Mihai, Codreanu, Theodor, *Nicolae Dabija în două oglinzi critice*, Târgovişte, Editura Bibliotheca, 2022.
- Corcinschi, Nina, *Poezie şi publicistică. Interferenţa limbajelor*, Chişinău, 2008.
- Dabija, Nicolae, *Prima dragoste e totdeauna ultima*, Chişinău, Editura pentru Literatură şi Artă, 2020.
- Dabija, Nicolae, *Reparatorul de vise*, Chişinău, Editura Cartier, 2016.
- Dabija, Nicolae, *Mulţumesc pentru că te iubesc*, Chişinău, Editura Bestseller, 2020.
- Dabija, Nicolae, *Libertatea are chipul lui Dumnezeu*, Craiova, Editura „Scriul românesc”, 1997.
- Dabija, Nicolae, *Pe urmele lui Orfeu*, Chişinău, Editura Hyperion, 1983.
- Grati, Aliona, *Romanul ca lume postbabelică. Despre dialogism, polifonie, heteroglosie şi carnavalesc*, Chişinău, Editura Gunivas, 2009.
- Simion, Eugen, *Texte despre Basarabia*, Iaşi, Editura Tipo Moldova, 2023.
- Tamazlăcaru, Elena, *Poezia anilor 70: Nicolae Dabija şi generaţia sa*, Iaşi, Editura Tipo Moldova, 2020.
- Paraschiv, Mihaela, Alexianu, Marius, Curcă, Roxana-Gabriela, *Lexic grec şi latin universal*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2007.